

Ziya Gökalp'ın İktisadî Görüşleri

Doç. Dr. Cavit Orhan TÛTENGİL

İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü tarafından her yıl düzenlenen Sosyoloji Konferanslarının, 1964-1965 ders yılında, ölümünün 40. yıldönümü vesilesiyle Ziya Gökalp ile ilgili konulara ayrıldığı biliyorsunuz. Sosyoloğumuzun 23 Mart 1876 tarihinde doğduğu gözönünde tutulursa, dizinin son konferansı olan bugünkü konuşmamız, Ziya Gökalp'ın doğumunun 89. yılına da rastlamış bulunuyor demektir.

Büyük insanları ölüm veya doğum yıldönümleri vesilesiyle anmak, fikir ve eylem adamı olarak toplum için hâlâ yaşayan yanları bulunduğu ölçüde bir değer ve anlam taşır. Bu açıdan Ziya Gökalp'ı ele alacak olursak, gerçekleşmiş ve aşılmış düşüncelerinin yanı sıra dipdiri görüşlerinin, yol gösterici ve uyarıcı fikirlerinin mevcut olduğu görülür. Bugünkü konuşmamıza konu olarak "Ziya Gökalp'ın İktisadî Görüşleri"ni seçmiş olmamız sebepsiz değildir. Bir yandan, iktisadî meseleler önem kazandıkça, fikir tarihimizde yer alan iktisadî görüşleri yoklamak zorunluluk halini almaktadır. Öte yandan, Ziya Gökalp üzerine yapılan yanlış yorumlar, gerçek Ziyal Gökalp'ı o kadar örtmüştür ki, büyük emek pahasına da olsa Ziya Gökalp'ı, yazı hayatı boyunca takip ederek görüşlerini olduğu gibi ortaya koymak bir saygı borcu halini almıştır.

Gerçi yabancı dillerle yayınlarda ve Türkçede Ziya Gökalp'ın iktisadî görüşleri üzerinde durulmamış değildir. Fakat konunun yeterince incelenemediği, her şeyden önce ele aldığı konu karşısında objektif olmaları gereken araştırmacıların bunu her zaman sağlayamadıkları görülüyor. 1949 yılında yayınladığı "*Ziya Gökalp ve İktisadî Fikirleri*" adlı kitabında bu konuyu en geniş şekilde ele almış olan Osman Tolga'nın, Ziya Gökalp'ın ileri fikirlerini "kendi görüşlerinin ışığı altında mütenakız" saymasını¹ insan yadırgamadan geçemiyor.

(1) Bk A.g.e., s. 38.

Ziya Gökalp'a yüzde yüz sâdık kalmak için, onun fikirleri üzerinde yorum yapmaktan kaçınarak, iktisadî görüşlerini yansıtan yazılarından aktarmalar yapmak yolunu tutacağız. Yazı hayatının ilk döneminde yer alan gazetelerle, ölümüne yakın günlerde yazdığı gazete makaleleri, bütün kitapları ve dergilerdeki yazıları üzerine eğilerek görüşlerini topluca ortaya koymağa çalışacağız. Bunun için de ilk yazılarını yazdığı, doğduğu şehrin gazetesi "Diyarbakir"den, 1904 yılında başlayan özetlerimiz, 25 Ekim 1924 tarihindeki ölümüne kadar yazdıklarına uzanacaktır.

*
**

Ziya Gökalp'ın iktisadî meselelere ilişkin ilk yazısı, 16 Mayıs 1904 tarihli "Diyarbakir" gazetesinde yayınlanan "*Kışla Meydanı*" adlı makalesinin bir bölümüdür: "Cıvıd ve koşunun büyük bir fâidesi de memleketimizin vesâit-i servetinden biri bulunmasıdır. Her sene Irak'dan gelen at tâcirleri Hindistan'a külliyyetli ağırlar götürüyor. Bir memleketin üssül-esbâb-i umrânı ihrâcât-ı ticâriyyesi olduğundan mer'âsı mezbûl, hubûbatı ucuz, ensâli teksir edilecek necib kısrak ve fahilleri kesretli olan bu diyârda at yetiştirmek hırfeti fenn-i mevâşi ve ilm-i eşkâle tevffik edilecek olur ise azîm bir menba'-i servet te'mîn edilmiş olur".²

Bu yazısını, daha sonraki yıllarda geliştireceği fikirlerin tohumlarını taşıyan "*Dışten artmaz, içten artar*" adlı makalesi³ takip eder:

"Atalardan kalma nasîhatler arasında ba'zı atılacak sözler de vardır. Bunların doğruları kulaklarımızda küpe olmalı. Fakat yanlış olanlarını doğrultmak da boynumuzun borcudur.

Kocaman cildlere sığdırılamayan iktisâd ilmini hikmet-iül-avâm, bu dört kelimeye sığdırıyor. İşden artmaz dışden artar.

Asırlardan beri düstûr-i hareket olan bu atalar sözünü büsbütün çürütmek niyetinde değilim. En yanlış sözlerde bile biraz hakikat bulunabilir. Yalnız bu gibi eksik hakikatleri tamamlamak iktizâ eder.

(2) Doğduğu şehrin gazetesinden yaptığımız aktarmaları, yeni harflerle yazış tarzını tasvip etmediğimiz, Ş. Beysanoğlu'nun kitabından aldık. Bk. Doğumunun 80. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp'ın İlk Yazı Hayatı, İstanbul 1956, s. 46. Diyarbakir gazetelerindeki yazılarının bütünü için Bk. C. O. Tütengil. Türkiye Mecmuası, C. XI (1954), s. 153-156, Ziya Gökalp'ın Diyarbakir Gazetelerindeki ilk yazıları.

(3) A.g.e., s. 54-55.

Bu sâniha-i mazbûta bize *tasarruf kaaidesini* tavsiye ediyor. *Bu öğüdü cân - kulağıyla dinlersek fenâ olmaz. Fakat iktisâdın yalnız tasarrufdan ibâret olmadığını da hâtırlamak lâzımdır.*

“İyi beslenmeyen, soğuk ve sıcağa karşı hakkile müdâfa'a olunmayan bir vücûd para kazanmak için çalışamaz. Az tamah'la çok ziyâna uğrar. Çünkü kazanımın re'sül-mâli olan sıhhatini elden çıkarır. Evet *iktisâd tasarrufdan ibaret değildir. İnsan yalnız masrafını azaltmakla zengin olamaz. Servet-i sa'yin ve mahsûl-i sa'yin artmasile husûle gelir. Ta'bir-i âherle işden artar.*

O hâlde kazancı çoğaltmak için ne sûretle çalışmalı? Asıl bilinmesi lâzım gelen burasıdır...

“Mâdâm ki çok satmak ucuz satmağa mütevakkıftır, mâdâm ki acuz satmak ucuz istihsâl etmeğe bağlıdır, az masrafla çok mahsûl almak için tedbîrler düşünelim.

Bu hususda uzun uzadıya düşünmeğe de hâcet yoktur. Misâller gözümlüğün önündedir. Ticâret ve san'atle meşgul akvâmı bu bâbda muvaffak eden vâsıtalar nelerdir? Başlıcaları *makinelere ile şirketlerdir.*

Makineler, az emekle çok iş gören cânsız amelelerdir. Şirketler az sermaye ile büyük teşebbüslere girişen ma'nevî şahıslardır!

Ucuz mahsûl alıp iskelelere sevk etmek yeni saban, orak ve harman makinelerinin çiftliklerimize girmesile mümkündür. Memleketimizde Avrupa metâllarına rakaabet edebilmek demirci, marangoz, çulha, kazzâz ve sâir esnâfın makineler istîmâline cânatmasile kaabildir.

“Hülâsa zengin memleketlerin servetü umrânını husûle getiren makinelerle şirketlerdir. Bu vâsitalardan bizim de istifâdeye çalışmamız derece-i vücûbdadır. Fakat *bu bâbda Hükûmet-i Seniyye'nin de bir teşebbüsü lâzımdır. O da Zirâat Bankası tarafından merkez-i vilâyetde zirâat sanâyi' makineleri için bir depo te'sisi ve burada dâimî sûretde bir makinistin bulundurulmasıdır. Bu mağazada herkes taksit sûretile istediği makineyi alabilir.*

Makineler bozulursa, makinist meccânen tamîrine delâlet edeceğinden, sûret-i istimâli de zirâat muallimi tarafından gösterileceğinden hiçbir güçlük kalmaz!”

“Ticaret ve Yeni Ticaret Odası” adlı yazısında “tüccar”ın tarifini yaptıktan sonra ticaretin tarihi ve çeşitleri konusunu inceler, yolun ticarette oynadığı rol üzerinde durur⁴.

(4) A.g.e., s. 56.

"*El-kâsib..**" başlıklı yazısında⁵, o günün terimleriyle, iktisat ilminin başlıca meselelerine değindiği görülür:

"İnsânın yeniden hiçbir şey vücûde getiremeyeceğini biliriz. Fakat sa'y ü amel ile eşyâya nâfi'iyet hâssaları verebiliriz. *İlm-i iktisâd* da bahs olunan sa'y ü amel den sonra ser - mâye de en mühim mesâildendir. Ser-mâye denilen servet husûle getiren bir kısım servettir.

"Bu iki rûkn-i iktisâdiden sonra *mübâdele* gelir ki *ihrâcât ü idhâlât* ile de tâ'bir edebiliriz...

"*Mübâdelede iki sûret cârîdir. Himâye ve ser-bestî usulleri*"

Ziya Gökalp'a göre hangi usûlün seçilmesi gerektiği çeşitli sebeplere dayanır.

"Makale-i iktisâdiyye"de ise⁶ "kanaat" kelimesinin dört mânaya geldiğini belirttikten sonra "hakiki kanaat"ın ne olduğunu araştırır:

"*İstihlâkin fâidesi şahsına âid ise de onun netîcesi olan istihşâlin menfa'ati devlet ve memlekete âiddir. O hâlde çok çalışmamak, çok sarf etmemek kanâ'at-i hakîkiyye değildir.*

Çok çalışıp çok kazanmak efrâd-i beşer için bir vazîfedir. Çünkü her ferdin devlet ve memleketine hizmeti mûkdâr-i sa'yine müsâvîdir...

Ve-l-hâsıl meksûbat ya'ni servet-i meşrû'a bir âdemin yalnız kendi sa'yinin netâyic-i mahsûsası değildir. İkdâm-i zâtîsile berâber devletin inâyet-i taba'a - perverîsile ve te'avün ile iktisâb olunur."

"Diyarbakir" gazetesindeki yazıları arasında "*Zekât*" başlıklı manzumesi de⁷ iktisadî meseleler etrafındaki ileri fikirlerini dile getirmektedir:

Bir çalışkan, uslu adam birçok para kazanır,
Düşünülse hepsi onun emeğinin bedeli;
Fakat hayır, bu paralar bütün halkın mahdır;
Çünkü vardır onda cümle insanların ameli...

Bir san'atkâr aletleri, ham eşyası olmazsa,
Bir mahsulü imal edip gözönüne atamaz.

(*) "El Kâsibü habîb-ullâh" bir hadîs-i şerif olup, "Tanrı kazananı sever" mânasındadır.

(5) A.g.e., s. 60-61.

(6) A.g.e., s. 66.

(7) Bk. A.g.e., s. 33-34 ve F. A. Tansel, Ziya Gökalp Külliyyatı I. Şiirler ve Halk Masalları, Ankara 1952, s. 268-269.

Bir satıcı dükkânına müşteriler olmazsa,
Metaları hep yerinde kalır, çürür, satamaz.

Millet nedir? Düşünülse bir teâvün şirketi,
Bu şirkette her bir ferдин emeği var, re'yi var.
Zenginlerin servetinde yoksulların payı var.

Ey talihli demem sana dağıt bütün serveti,
O hakkındır, fakat her yıl kırkta bir zekâtı ver.
Kazancından fakirlere ait olan payı ver.

Doğduğu şehrin ilk özel gazetesi olan "Peyman" da yayınladığı "Ziraat ve Zeamet" adlı yazısı⁸ "Köy-Sahipleri"nin gerçekten çiftçi olmadığını, "Köy-Ağası"nı da köylülerin ihtiyacının yarattığını ortaya koyar. "Arazi Münazaaları" başlıklı yazısı⁹, çevresindeki tarım konularının bir başka yanına parmak basmaktadır.

"Arâzî sahiblerinin ahvâl-i umûmiyyesine bir nazar-i ibret atf olursa bilhâssa iki mâddeye hasr-ı i'tinâ eyledikleri görülür: *Arâzî münâza'aları*, *nüfûz müsâbakaları*...

"Arâzî münâza'aları hayât-ı içtimâ'iyemize nifâk tohumları eken bir hâdise-i meş'ûmedir. Arâzî sâhiblerini me'mûriyyet ve a'zâlık bahâ-nelerile nüfûz-i hükûmeti bi-liğtisâb menfa'at-i şahsiyyeleri uğrunda isti'mâle teşvik eden bu bitmez, tükenmez münâza'alardır."

Yazı hayatının Selânik döneminde, ilerde tekrar üzerinde duracağı meselelere "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" adlı yazısında¹⁰ yer verdiği görülür:

"Biz siyasî inkılâbı yaptıktan sonra ikinci bir vazifenin önünde kaldık. İçtimai inkılâbı hazırlamak!.."

".. Siyasî meşguliyetler biz müslimleri iktisadî ve içtimai hayatlar itibariyle pek zayıf bırakmıştı."

"Yeni hayat demek (yeni iktisat, yeni aile, yeni bedaat, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset) demektir.

"... bir hayatın mahiyetini teşhis eden âmiller, onun terviç ettiği kıymetlerdir."

(8) Peyman'ın 4. sayısında (19 Temmuz 1909) çıkan yazının metni için Bk. A.g.e., s. 107.

(9) A.g.e., s. 125.

(10) Bk. Genç Kalemler, S. 8, Selânik 1327 (1911).

Müslim olmayan vatandaşlarımızın Avrupa medeniyetini bir (hazır elbise) gibi almağa yöneldiğini, meselenin bizim için yeni bir medeniyet hayatı yaratmak olduğunu söyleyen Ziya Gökalp *iktisadiyat* için şunları öne sürüyor:

“*Meselâ biz iktisadiyatta küçük sanatlara tenezzül etmiyecek, doğru-dan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hâkim olmak için ticaret gemilerinin en mükemmellerine malik olacağız. İçtimai hayatımız cemaat (Communauté) esasına müstenit olmyacak...*”

“Kızılma”da yer alan “*Esnaf Destânı*” adlı manzumesi Ziya Gökalp'ın esnafın meselelerine de ilgi duymaktan geri kalmadığını ortaya koyuyor. “Yeni Hayat” adlı kitabında bir araya getirdiği manzumelerden ikisinde (*Vatan, Köy*) iktisadî görüşlerini açıklıkla ortaya koyan şu mısralar yer almaktadır:

“Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
San'atına yol gösteren ilimle fen Türküdür.
Hirfetleri birbirini dâim eder himaye;
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren, Türküdür;
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanı!”

*
**

Öteki manzumesinde de köyün derdini ve devasını dile getirir¹¹:

Lâkin ey Türk, bu mes'ut köy bitiyor!
Mültezimin, fâizecinin, tüccarın,
Pençesinde!. Diyor beni kurtarın.
Bu üç işi senden çabuk istiyor:

Kaldır a'şar usûlünü, aç banka
Yap her semtte bir ziraî sendika.

(Önce TANİN'de : 12 Temmuz 1915)

“İktisadiyat Mecmuası”nda yayınladığı bir yazı dizisinde “millî iktisat” konularını ele aldığını görürüz. İlk yazısında¹², “Millî iktisadın neden ibaret olduğunu anlamak için, önce, milletin ne olduğunu bilmek lâzımdır” diyen Ziya Gökalp, bu yazısında şu tarifi verir:

(11) Her üç manzumenin metni için Bk. F. A. Tansel, A.g.e., s. 95-98, 113 ve 118.

(12) Millet nedir, millî iktisat neden ibarettir?, İktisadiyat Mecmuası, S. 1, 21 Şubat 1916.

“Türkleri bir camia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek amillerden biri de (Millî iktisat)tır.”

İkinci yazısında¹³, özellikle şu bölümler ilgi çekicidir:

“İktisat, kelimesi, aynı zamanda, hem bir “ilim”in, hem de bir “san’at”ın ismidir...

“Millî iktisat” tâbiri iktisat ilmiyle iktisat san’atında başka başka mânalara delâlet eder. İktisat ilmine nazaran “millî iktisat” kavimlerin mâruz bulunduğu “iktisadî tekâmül”ün tabîî ve zarurî olarak vâsıl olduğu bir safhadan, tâbiri aherle iktisadî hayatın bir (enmuzeç)inden ibarettir”.

Aile iktisadı,
Şehir iktisadı,

Millî iktisat safhalarına işaret eden Ziya Gökalp 3. safha için şunları yazar:

“Millî iktisat - Economie nationale.

Bu emmuzecin de iki devresi vardır. Birinci devrede millî istihsal millî istihlâke tamamiyle tekabül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifayet edecek bir hale getirir. İkinci devrede inkisamı servet âdilane bir şekil alarak bütün efradı millet medeniyetin feyizlerinden mütenaim olmağa başlar.”

“...İktisat san’atı noktai nazarından (millî iktisat) ise san’at mahiyetini haizdir. Millî iktisat san’atı, bir takım içtimâî manialar dolayısıyla millî iktisat safhasına vasıl olmayan milletleri iktisat ilminin irşatlarıyla bu safhaya i’sâl edecek çareleri taharriye çalışır.”

“Millî iktisat nasıl vücade gelir?” başlıklı yazısı¹⁴, gerçeğin nasıl bulunabileceğini anlatması bakımından önem taşır:

“... demek oluyor ki millî iktisadın başlıca istinatgâhı *mukayeseli iktisattır*. Bu ilim sayesinde millî iktisat kendi navakısını bulup ikmal ve ıslah, ve tariki terakkide muayyen bir istikamet tayin eder.”

“... biz şe’niyeti iktisadiyemizi ve daha doğrusu *millî iktisadımızı aramağa giriştiğimiz vakit klâsik ilmî iktisatla ise başlamamalıyız. Çünkü klâsik ilmi iktisat asla şe’niyeti göstermez. Yalnız muhayyel bir ilmî iktisadî gözönüne getirir. O muhayyel âlemde görülen şeylerin hiçbiri bizim ha-*

(13) İktisadiyat Mecmuası, S. 7, 10 Nisan 1916.

(14) İktisadiyat Mecmuası, S. 35, 7 Aralık 1916.

İkiki âlemi iktisatta cayı tatbik bulamaz. Meselâ bizde aşiret sistemi var, şehir sistemi var. Aşiret âleminde tatbik edilen usulü iktisadî, şehirlerde tatbik ettiğimiz usulü iktisadi ile bir olabilir mi? Birbirinden büsbütün ayrı olan bu iki sistemi aynı esaslar, aynı kaideler, aynı âmiller ve kuvvetlerle idare etmek kabil midir?"

"Demek oluyor ki millî iktisadî vücude getirmek için yapılacak iş "şey'i" objektif tarassutlar yaparak mülk ve milletin teknik eşkâli istih-saliyesini, hukukî nehilerini cem, bunların aralarındaki ahenkleri taharri, onları sistem haline irca etmek ve ondan sonra diğer sistemlerle mukayeseler yaparak neticeler çıkarmaktan ibarettir.

Şeniyeti iktisadiyemizi arayacağımız vakit bittâbi yalnız halin tetkikiyle iktifa etmeyip memleketin ve milletin mazisini, tarihini gözönünde bulundurmalıyız."

".. Klâsik iktisadın delâletiyle hareket edersek" "ne olması lâzım geldiğini" "*ce qui doit être*" taharri etmiş olacağız. Halbuki "hali hazırda ne olduğunu" *Ce qui est* tayin etmeden ne olması lâzım geldiğini aramak abestir".

Dizinin son yazısı sayabileceğimiz "*Türklerde millî iktisat devreleri*"¹⁾, tarihî bilgileri bir yana bırakacak olursak, başlangıçta, millî iktisadın devlet biçimiyle olan ilişkilerini belirtir, sonra da Türkiye'nin başarısının bu sisteme sıkıca bağlı olduğu sonucuna varır:

"Millî iktisat bir cemiyette iktisadî müesseselerin umumi bir tesanüt husule getirecek surette birbirine merbut bulunması demektir. Cemiyetin hukuk tesanüdünü devlet irae ettiğinden *millî iktisat devletin şekliyle de alâkadardır.*"

Üç enmuzeç ve onlara uygun düşen iktisadî biçim şöyledir:

Medine (Cité) / Medine iktisadı

İmparatorluk (Empire) / Saltanat iktisadı

Asri devlet / Millet iktisadı

Türk cemiyetinde durumu.

"İslâmiyetten önce" ve

"Tanzimat devrinde" ele alarak gününe geçer:

"Şimdi devletimiz asri bir devlet mahiyetini almağa başladığından bu devreye uygun bir millî iktisat teşkilâtı yapmamız iktiza eder. Bu dev-

(15) İktisadiyat Mecmuası, S. 44-48, 8 Mart 1917

reddeki millî iktisadımız artık ne il iktisadı, ne de ordu ve şehir iktisatları mahiyetinde olamaz. Yeni millî iktisadımız, tamamiyle millet iktisadı şeklinde olmalı, yani cemaat ve şehir iktisatları gibi hususî iktisatları milletini umumi iktisadı dahilinde bel'etmelidir. *Millet iktisadının tesisi için evvel emirde bir Millî İktisat Nezareti teşkil etmek lâzım gelir..*"

"Millî İktisat Nezareti aynı zamanda Millî Bankanın da murakıbı olmalı ve esnaf korporasyonlarını şehir esasından çıkararak millet esasına göre teşkile çalışmalıdır..."

"Millet iktisadı hakkında uzun söz söylemeğe hacet yoktur. Muharebe esnasındaki tecrübeler bu esasa müstenit teşkilâtın lüzumunu şiddetle ihsas etti."

"... *Türkiyenin istikbali millî iktisattaki derece-i muvaffakiyetine tabidir.*"

Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini taşıyan bu yazıların, "Yeni Mecmua"da yayınlanan yazılarla sürdüğünü söyleyebiliriz. "*Para ve tesanüt*" adlı makale¹⁶ bunlardan biridir:

"Tesanütçülük, hangi içtimai müessesenin doğru, hangisinin yanlış olduğunu gösteren içtimai bir mihenk taşıdır."

"Hasılı ben, bu tesanüt miyarını lisan ve vezin gibi diğer içtimai müesseselere de tatbik ediyor, hepsinde de işin içinden muvaffakiyetle çıkıyordum. Beni müşkül bir mevkide bırakan yalnız bir içtimai müessese kalmıştı; o da, (para) namını verdiğimiz o afacan şeydi."

Parasını ecnebi şirketlerle bankalara yatıranları, "ecnebi bir devletin istikraz eshamından satın" almayı, "(ecnebi) kelimesinin mânasını yarın bize düşman olması muhtemel bulunan yabancı bir kuvvet" diye anlayan Ziya Gökalp" müstakbel bir düşmanı kendi vatani aleyhine tesliş eden bir gafil" sayıyor.

"O halde, millî olmayan lisan, millî olmayan vezin, millî olmayan edebiyat, millî olmayan musiki olduğu gibi, millî olmayan, hain ve vatan düşmanı olan paralar da vardır.

"Siz diyebilirsiniz ki: (Ben, paramı ecnebi bir devletin istikraz eshamına yatırmıyacağım. Fakat, ecnebi bir şirkete, ecnebi bir bankaya ko-
yacağım, bunda ne mahzur vardır).

(16) Yeni Mecmua, S. 41, 25 Nisan 1918.

Buna vereceğim cevap pek sadedir. Bir milletin devleti nasıl milliyetse, bankaları, şirketleri de öylece millidir...

“Memleketimizde, milli şirketlerin teessüse başlaması, sonra da Millî Bankanın buna inzımam etmesi, bizde paranın da tesanüde hâdim olmasının, binaenaleyh millî bir mahiyet almasının imkânını gösterdi.”

“Millî istikrazın” husule getireceği tesanüt, e değinen Ziya Gökalp, bu şartlar altında paranın da millî tesanüde hizmet edeceğine inanıyor.

Aynı dergide yayınlanan “İktisadî vatanperverlik” adlı makalesi¹⁷ Ziya Gökalp'ın iktisadî görüşlerini daha belirgin olarak ortaya koyar:

“Vatanperverliğin dinî, ahlâkî, hukukî, bedîî şekilleri olduğu gibi acaba iktisadî bir şekli de yok mudur?”

“... hâlâ memleketimizde resmen okutulmakta olan (Mançester iktisadiyatı) iktisadî vicdanın tamamiyle kozmopolit olduğuna kani!

(Bırakınız yapınlar, bırakınız geçirsinler!) mütearifesine istinat eden böyle resmî bir ilim varken, nasıl olur da iktisadî vicdanın vatanperverliğinden bahsedilebilir?

Amerika ve Almanyada (millî iktisat felsefesi)nin meydana çıktığına işaret ettikten sonra:

“Yalnız zavallı bizler, İngiliz iktisadiyatının bir firiftesi olarak kaldık. Nasıl ki ahlâkta, hukukta, bed'üyatta da hâlâ mukallitlikten, milliyetsizlikten kurtulamadık.”

“Demek ki iktisadî vicdanın vatanperver olması için, devletin millî iktisat siyaseti takip etmesi lâzımmış.”

“Halk Fırkası”nın umdelerini açıklamak amacıyla hazırladığı bir kitapçıkta¹⁸ “İktisadî umdeler” şöylece ifade edilmektedir:

“İktisadî umdeler

18. Müessesatı maliye, çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesâiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.

19. Ziraat Bankasının sermayesi tezyid olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vâsî yardım edebilmesi temin edilecektir.

(17) Yeni Mecmua, S. 43, 9 Mayıs 1918.

(18) Bk. Doğru Yol. Hâkimiyeti Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri, Ankara 1339 (1923), s. 13-14.

20. Memleketimiz çiftçiliğine *ziraat makineleri vâsi* mikyasta idhal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevatı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

21. Mevaddı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamûlât ve mas-nûatı memleket dahilinde vücûda getirmek için hemen teşvikat icrası ve mükâfat iytâsı suretiyle âzamî tedabir alınacaktır.

22. Ormanlarımızdan terakkiyatı fenniyeeye muvafık istifadeyi, ma-âdinimizin en nâfi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksi-rini temin edecek esaslar vazolunacaktır.

23. Harab olan memleketimizin sür'atle tamir ve ihyâsı zımında devletçe ittihaz olunacak tedâbirden başka inşâat ve tâmirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdî teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vazolunacaktır.

24. *İktisad hususatında hâkimiyeti millîye esâsatı dahilinde hare- ket olunacaktır.*"

Görüşlerini sistemleştirdiği "*Türkçülüğün Esasları*"nın bir bahsi¹⁹ "İktisadî Türkçülük" başlığı altında görüşlerini derleyip toplamak fir-satını Ziya Gökalp'a vermiştir. Eski Türklerde iktisadî hayat konusunda-ki genel bir görüşten sonra temel fikirlerini, bu arada karşıt kavramlar arasında kurmaya çalıştığı dengeyi şu şekilde özetlemektedir :

"Türkler, mazide nail oldukları bu iktisadî refaha istikbalde de maz-har olmalıydılar. Hem de kazanılacak servetler Salor Kazan'ın zenginliği gibi, umuma ait olmalıdır. Türkler, hürriyet ve istiklâli sevdikleri için, iştirakçi olamazlar. Fakat, müsavatperver olduklarından dolayı, ferdeci de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem *solidarizm* yani te-sanütçülüktür. *Ferdî mülkiyet, içtimâî tesanüde hâdim bulunmak şartile meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgaya teşeb-büs etmeleri doğru değildir. Yalnız, içtimâî tesanüde hâdim olmyan ferdî mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz. Bundan başka, mülki-yet yalnız ferdî olmak lâzım gelmez. Ferdî mülkiyet gibi, içtimâî mülki-yet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde hu-sule gelen ve ferdlerin hiçbir emeğinden hasıl olmyan fazla temettüleri, cemiyete aittir.*"

"Ferdlerin bu temettüleri kendilerine hasretmesi meşru değildir" diyen Ziya Gökalp, fazla temettülerin nerelere sarfedilebileceğine işaretle

(19) Bk. *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339, Altıncı Mebhas. s. 175-179.

şu sonuca varıyor: "Hülâsa, her türlü sefaletle nihayet vererek umumun refahını temin için her ne lâzımsa yapılır. Hattâ, bu içtimâî servet kâfi miktara baliğ olunca, halktan vergi almağa da ihtiyaç kalmaz. Hiç olmazsa vergilerin nev'i ve miktarı azaltılabilir.

Demek ki Türklerin içtimâî mefkûresi, ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın, içtimâî servetleri ferdilere gasbettirmemek, umumun menfaatine sarfetmek üzere, muhafaza ve tenmiyesine çalışmaktır.

Türklerin, bundan başka, bir de iktisadî mefkûresi vardır ki, memleketi büyük sanayiye mazhar etmektir."

Ziya Gökalp, "... çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat, asrî bir millet olmak istiyorsak mutlaka büyük sanayiye malik olmamız lâzımdır" diyerek, "Millet iktisadî ve büyük sanayi ise ancak himaye usulünün tatbikile husule gelebilir. Bu hususta, bize rehber olacak millî iktisad nazariyeleridir" hükmüne ulaşıyor. Ona göre, "İngilterede Mançesteriyenlerin tesis ettikleri iktisat ilmi.. İngiltereye mahsus bir millî iktisad sisteminden ibaret" olup, "açık kapı siyaseti" denilen gümrüklerin serbest olması kaidelerinin "İngiltere gibi büyük sanayiye malik olamamış olan milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebed İngiltere gibi snâî memleketlere iktisaden esir kalmasını intaç edecektir". Bugün "İngilterenin açık kapı siyaseti"ni takip eden Amerika ve Almanyaın "bu devre gelebilmeleri, senelerce millî iktisadın himaye usullerini tatbik sayesinde" mümkün olabilmıştır.

"İşte Türk iktisatçılarının da ilk işi, evvelâ Türkiyenin iktisadî şemiyetini tetkik ve saniyen, bu objektif tetkiklerden millî iktisadımız için ilmi ve esaslı bir program vücade getirmektir.."

Ziya Gökalp'a göre sanayileşme döneminde İktisat Vekâleti "... ferdî faaliyetlerin başında umumî bir nâzım vazifesini ifa etmelidir".

"Türk Medeniyeti Tarihi" adlı kitabının İslâmiyetten önce Türk iktisadını incelediği "Beşinci Kitap" da konumuzla ilgilidir²⁰. Kitabının bu bölümünde, "İktisadî hayat dört türlü faaliyetin mecmudur" diye söze başlayan Ziya Gökalp "Eski Türklerde istihsal yolları" nı, çeşitli merhalere göre, inceler. Ona göre, "İktisadî hâdiselerin, sair içtimâî hâdiselere ve teşkilâtlara tesiri olduğu gibi, sair içtimâî hâdiselerin yani dinî,

(20) Bk. Türk Medeniyeti Tarihi, Birinci Kısım, İslâmiyetten Evvel Türk Medeniyeti, İstanbul 1341 (1925), s. 297-351.

ahlâkî, hukukî, bedîî, lisanî, muakalevî, fennî hâdiselerin ve teşkilâtların da iktisadî hayat ve faaliyet üzerinde tesirleri vardır”.

Ziya Gökalp'ın iktisadî görüşleri “Küçük Mecmua”da yer alan yazılarında hem derinlik kazanır, hem de ileriye doğru bir açılmayı ifade eder. “İşçi Kızı” takma adıyla yayınladığı “*İktisadî Vatanperverlik*” adlı manzumesi “yerli malı” kullanmaya bir övgüdür²¹. “*İktisada Doğru*” adlı yazısında²² toplum hayatında iktisadın yerini belirlediğini görürüz :

“Bir milletin ihtiyaçları, manevî ihtiyaçlarına münhasır değildir, *maddî ihtiyaçları da vardır....*”

.....
“*İktisat, sair içtimâî faaliyetlerin temelidir. Zira, bir cemiyette, her günkü yiyeceğini düşünmeyecek derecede irada malik adamlar bulunmazsa orada âlimler, sanatkârlar, feylesoflar çıkamaz.*”

“Türkiyede büyük âlimlerin, sanatkârların, feylesofların yetişmemesi, iktisadî hayatımızın çok geri olmasındandır. Memleketimizde hayatını bu gibi hasbî zevklere vakfedecek refahlı gençler yok gibidir...”

.....
“Türkiyede, öteden beri fikrî faaliyetlerle az çok uğraşanlar memurlar sınıfıdır.”

.....
“İktisadî hayatın yükselmesi, yalnız mütehassısların yetişmesi için lâzım değildir, diğer içtimâî faaliyetlerin yaşaması da, her birinin zengin bir bütçeye malik olmasına bağlıdır”.

.....
“*Bir memlekette, iktisadî hayat yüksek değilse ne ilim, ne san'at, ne felsefe, hattâ ne de ahlâk ve din yüksek tecellilerini gösteremez. Demek ki en manevî zevkleri, en ruhanî vecidleri duyabilmek için de yine iktisadî hayatın yükselmesi iktiza ediyor*”.

Marx'ın “tarihî maddecilik” anlayışını tenkid ettikten sonra:

“İktisada mübalâğalı bir mevki veren mezheplerden birisi de (Edmond Demolins)in tesis ettiği içtimâî mezheptir. Bu mezhebe göre, yarınci cemiyet, yalnız müstahsillerden ibaret olmalıdır”...

“... içtimâî şeniyetleri vahide irca etmeğe çalışmamalıdır. Bazı mütefekkirlerin yalnız dine, bazılarının yalnız iktisada kıymet vermesi doğ-

(21) Bk. Küçük Mecmua, S. 1, s. 18, 18 Haziran 1922.

(22) Küçük Mecmua, S. 7, s. 1-7. 30 Temmuz 1922.

ru değildir. Cemiyetin hayatı için bunların her ikisi de lâzımdır". Bunlar gibi ahlâk, san'at, felsefe, ilim de içtimaî hayat için aynı derecede lüzumludur".

"İktisadî Mucize" başlıklı yazısı²³ Kurtuluş Savaşı sonrasında iktisadî kalkınma ihtiyacını, "yanlış yol"u bir daha ortaya koyarak, dile getirir :

"Harb esnasında askeri bir mucize gösteren bu millet, 'sulh devrinde de iktisadî bir mucize gösterebilir. Bu mucizeyi gösterebilmek için, hangi yoldan yürümeli? Tanzimattan beri yürüdüğümüz yanlış yolu terkedersek doğru yolu bulabiliriz. Tanzimattan beri, millî ruhumuza uymayan İngilizlerin iktisat nazariyeleri bizi şaşırttı: (Hükûmet fabrika tesis edemezmiş. Millî sanayii ihyaya ve himayeye çalışamazmış. Belediyeler ticaret yapamazlarmış. İktisadî teşekküller yalnız fertlerden ve şirketlerden beklenirmiş). İşte bu gibi umumî mahiyeti haiz olmayan nazariyeler, eski iktisadımızın yıkılmasına sebep olduğu gibi, yeni bir iktisadî hayata girmemize de mâni oldu".

.....

"Niçin, İngiliz iktisadiyatının nazariyeleri millî hayatımıza uymadı? Çünkü ...".

"Bizde ise, hal tamamıyla bunun aksiydi: Bizde ferdî teşebbüs gayet zayıftı. Şirket yapmak kabiliyeti hiç yoktu. Büyük sanayiın elifbasını bile bilmiyorduk. Buna lâzım olan tekniklerden tamamıyla bihaberdik. Demek ki, yalnız ihtiyaçların sevkiyle, iktisadî hayatın memleketimizde doğmasına imkân yoktu. Hülâsa, Türklere hükûmet rehberlik etmezse, Türklerin iktisadî hayatta bir tek adım atmasına bile imkân yoktu. Hükûmet ise, iktisatçıların ilmî telâkkileriyle bu yardımdan içti- nap ediyordu"...

.....

"Bugün, hamdolsun, Mançester iktisadiyatının, yalnız İngilterenin hayatına uygun olduğunu, her milletin kendine mahsus bir millî iktisat sistemi vücuda getirdiğini artık biliyoruz".

.....

"Türkiyede büyük sanayiın teşekkülüne şiddetle ihtiyaç vardır. Memleketimizde büyük sanayiın teşekkülü ise, asla fertlerin ve şirketlerin teşebbüsleriyle olamaz. Yalnız, hükûmetin, vilâyet şûralarının, belediyelerin teşebbüsüyle memleketimizde bu türlü sanayi teessüs edebilir.

(23) Küçük Mecmua, S. 23, s. 1-4, 3 Aralık 1922.

Muhtelif askeri cephelerin vücude getirdikleri imalâthaneler buna canlı birer şahittir.

.....
 “Büyük Millet Meclisi, iktisadî bir misakı millî suretinde bu gayeyi takip ederse, sulhtan sonra iktisadî bir mucizeyi de gözlerimizle görmek mümkündür”.

.....
 “İşte, biz, vatanımızın hürriyet ve istiklâlini kurtaran şanlı mücahitlerden, sulhu müteakip yeni bir mucize daha istiyoruz. Bu mucize, millî medeniyetimize esas olacak iktisadî mucizeden ibarettir”.

“*İktisadî Tekâmülün Merhaleleri*” adlı yazısında²⁴. “Bir cemiyetin içtimaî seviyesini anlamak için bu tekâmüllerin hangi merhalesinde bulunduğunu tâyin etmek iktiza eder” diyen Ziya Gökalp’ın istihsal bakımından beş devreyi (aile sanayiinden mihanikî motorla işleyen fabrikalar devrine kadar) ele aldıktan sonra, işbölümü ve mübadele merhaleleri açısından da iktisadî tekâmülü incelediği görülür. “*İktisadî Kongre*” başlıklı yazısında²⁵ devletin iktisadî faaliyetler karşısındaki durumunu, bazı gerekçelere dayanarak şöyle ele alır :

“İki hafta sonra İzmirde, bir İktisat Kongresi toplanıyor. Bu Kongrenin nasıl bir (iktisadî misak) vücude getireceğini bilmiyoruz”.

.....
 “Şimdiye kadar, iktisadî faaliyetler sırf hususî teşebbüslere terk olunması lâzım gelen bir saha sayılıyordu. Hattâ yakın zamana kadar bir (İktisat Vekâleti) bile yoktu. Halbuki fertler ve şirketler gibi, bütçeye mâlik olan nahiyeler, livalar ile bizzat devlet dahi bir iktisadî âmilidir. Bunlar, müstehlik oldukları gibi, müstahsil olmakla da mükelleftirler. Hususî teşebbüsle rekabet etmemek şartıyla “reji” usulünü tatbik ederek, fertlerin ve şirketlerin teşebbüs edemeyecekleri her türlü fabrikaları tesis edebilirler. *Biz bugün ne yerli şirketlerden büyük işler bekleyebiliriz, ne de siyasi müdahaleleri arkalarından sürükleyip getiren ecnebi sermayelerinden bir hayır umabiliriz. Kendi yağmazla kavrulmak, ecnebilerin tahakkümü altına girmekle hasıl olan, iktisadî müşareketlerden daha ündir.*

.....
 “O halde bu muvaffakiyetin temeli olan ihtisarla fenni selâhiyete kıymet verilme ve bütün işler iktisat mütehassıslarına teslim edilmek şartıyla hükümetler de iktisadî teşebbüslere girişebilirler”.

(24) Küçük Mecmua, S. 30, s. 1-4, 28 Ocak 1923.

(25) Küçük Mecmua, S. 30, s. 13-14, 28 Ocak 1923.

"Küçük Mecmua"nın son sayısında yayınlanan "İktisadi İnkılâb İçin Nasıl Çalışmalıyız?", adlı yazısı²⁶ kapitalizme öfkesinin yanı sıra (Devlet kapitalizmi)ni çıkar yol olarak gördüğünü ve gerekli saydığı "millî hamle"yi Devlet'in hangi yollardan gerçekleştirebileceğini ortaya koymaktadır:

"Asrî devlet, büyük sanayie mâlik bir devlet demektir. O halde, yeni Türkiye asrî bir devlet olmak için, evvel emirde millî bir sanayie mâlik olmağa çalışmalıdır.

... Yeni Türkiye, memleketinde büyük sanayiî teşekkülü için fertlerin ruhunda kendiliğinden teşebbüs hassasının doğmasını bekleyemez. Millî bir hamle ile, askerlikte Avrupaya yetiştiğimiz gibi, sanayide de derhal onlara ulaşmamız lâzımdır. Hem de tedricî bir tekâmülün merhalelerini takip etmeyerek, Avrupanın en son fûnun-u terakkilerinden istifade ile işe başlamalıyız".

Ziya Gökalp, "büyük elektrik şebekesi" ile ilk adımın atılmasını öğütledikten sonra askerliğimiz kadar yüksek olan tababetimizin de "devlet tarafından" yurda getirildiğini belirtiyor:

"O halde, büyük sanayiî bütün şubelerini memleketimize ithal edecek de ancak devlet olabilir".

.....

"... Türkler tab'an devletçidirler. Her teceddüdün, her terakkinin başlamasını devletten beklerler. Hattâ, Türkiyede inkılâbları bile devlet yapar; aynı zamanda, terakkiye düşman olan unsurlarla daima mücadele eden de devlet olmuştur. Vakıa, devletin iktisadî işlerde selâhiyettar olması için, iptida kendisinin (iktisadî devlet) mahiyetine girmesi lâzımdır. Bunun için de, bütün devlet rüccülleriyle memurların tam mânasiyle iktisadiyatçı olması şarttır. Memurlarını bu noktai nazardan intihap eden bir devlet, büyük bir şirket gibidir".

.....

"Devletimiz, bu yola girmekle, memleketimizde ahlâkî bir hizmet de ifa etmiş olur. Zira, vatanımızda spekülâtörlerden mürekkep, yeni bir muhtekir sınıfının teşekkülüne de mâni olmuş olur. Avrupada (kapitalist) adı verilen bu sınıfın ne canî bir zümre olduğu sulh konferanslarındakî ihtiraslarının meydana çıkmasıyla tamamiyle anlaşılma mı?"

(26) Küçük Mecmua, S. 33, 5 Mart 339 (18 Mart 1923).

Bugün Avrupa emperyalizmi ferdî kapitalizme istinat ediyor. Biz, devlet kapitalizmi sistemini kabul edersek, kapitalist namile açgözlü ve yırtıcı bir taifenin memleketimizde vücuda gelmesine mâni oluruz”.

“Devlet, yahut onun cüzleri olan livâ ve nahiye meclisleri iktisadî bir teşebbüse lüzum gördükleri zaman, şu dört tarzdan birine tevessül ederler” diyen Ziya Gökalp'e göre bu 4 sistem şöyle özetlenebilir :

Reji usulü (P.T.T.),
İmtiyaz sistemi (Demiryolu imtiyazları),
Müşterekül menfaa reji,
İltizam usulü (Mültezime havale suretiyle).

“Memleketimizde bu dört sistemin tatbikiyle iktisadî hayatımızda büyük bir inkılâb vücuda getirilebilir.

*Memleketi telgraf telleriyle ihâta eden devlet, umumî bir elektrik teşkilâtıyla vatanımızda mucizevî bir şebeke husule getiremez mi? Filhakika, köyleri bile elektrikle tenvir etmek, yurdumuzda fennî bir mucize gibi telâkki olunacaktır. Her türlü makineleri *, buharla, elektrikle işletmek memleketimiz için mümkündür. Bu işler için de Avrupalı haris kapitalistlerin gelmesini mi bekleyeceğiz?”*

“Cumhuriyet” gazetesinde yayınlanan son yazılarında olayın öteki yüzü üzerinde de durduğunu görmekteyiz. Bir yandan, “Teşkilâtçılar” adlı yazısında²⁷ “müteşebbisler”in yetişmesi ümidini açıklar:

“... Amillerin en ehemmiyetlisi olan bu dördüncü unsur, (teşkilâtçılar)dır. İktisat sahasında bunlara (müteşebbisler) adı verilir.

“Ben ümit ediyorum ki yakında bizde de iktisadın gazileri o büyük yaratıcı teşkilâtçılar, yani iktisadî müteşebbisler yetişecektir”.

“İktisadî Ademi Merkeziyet” adlı yazısında ise²⁸ devletin iktisadî faaliyetlere müdahalesi şartını, siyaset adamlarının yerini ihtisas adamlarının almasına bağladığı görülür :

“... Charles Gide'e göre iktisadî faaliyetlerin temelleri maddî ihtiyaçlardır. Bana göre, bedii ihtiyaçları da maddî ihtiyaçlara ilâve etmelidir. O zaman iktisadî hâdiseler refaha taallük eden hâdiselerdir denilebilir.

(*) ile işaretlediğimiz kelime okunamadı.

(27) Cumhuriyet, No. 9, s. 3, 1 5Mayıs 1340 (1924).

(28) Cumhuriyet, No. 83, s. 4, 31 Temmuz 1340.

.....
 “İktisadî tekâmül, meslekî teşkilâtla, binaenaleyh, taksimi amelle ve ihtisas zümrelerinin teşekkül etmesiyle alâkadardır.

Memleketimizde taksimi amelin derinleşmesi, hükûmetin elinde değildir. Taksimi amel, içtimaî kesafetin çoğalması demek, nüfusun artması demektir.

“İktisadî hayatı inkişaf ettirecek taksimi ameldir. Onu da vücade getirecek hükûmet değildir. O halde, iktisadî teşkilâtları kendi başına bırakmak mı lâzım? Eğer bunlara hükûmet müdahale edecekse bu suale “evet!” diye cevap veririm. Dünyanın her tarafında, iktisadî hayat siyasi hayata “gölge etme başka ihsan istemem” demektedir.

Sosyalizmin hakikî müessisi olan Durkheim “Ben bütün diğer sahalarda merkezîyetçiyim. Yalnız, iktisadî sahada ademi merkezîyetçiyim” diyor. Buradaki ademi merkezîyetten maksat, hükûmetin iktisadî işlerde merkez olmamasıdır.

Görülüyor ki *iktisadî işler velâyeti âmmenin kolayca halledilebileceği işler değil. Bu işlerde velâyeti âmme değil, velâyeti meslekiye selâhiyettardır*”.

“Bu sözlerden, bizde (Hükûmet iktisadî işlere hiç müdahale etmesin) mânasını çıkarmamalı. Ben bilâkis hükûmetin bir (Millî iktisat) programına mâlik olmasını son derece lüzumlu görenlerdenim.

O halde, (İktisadî ademi merkezîyet)ten maksadımız nedir? Hükûmetin iktisadî işlerde de merkez olmasını niçin istemiyorsunuz? Çünkü, bugünkü günde her devletin memurları hep siyasi kuvvetler tarafından iş başına getirilmiş siyaset adamlarıdır. Siyaset adamlarının ise, mutlaka hepsi iktisat mütehasısı değildir.

.....
 “Bütün iktisadî işleri yalnız iktisat mütehasısları tarafından idare olunan bir devlet vücade geldiği gün (Devlet iktisat işlerine karışmamalı) kaidesi ortadan kalkar. Çünkü, devlet iktisatçı selâhiyet sahibi olan ellerde bulunduğca, iktisadî işlere karışabilir. Fakat, bugünkü gibi bütün işler siyasi memurların elinde iken karışamaz”.

Son aylarda halk efkârını yakından ilgilendiren bir konuyu, “*Ecnebi Sermayesi*” adlı yazısında²⁹ Ziya Gökalp, heyecana kapılmadan ve çeşitli yanlarına değinerek şu şekilde ifade eder :

(29) Cumhuriyet, No. 112, s. 2, 29 Ağustos 1340.

“Sermayenin bir memlekettten çıkıp diğer memlekete girmesi, kamu bir uzviyetten alınıp başka bir uzviyete nakledilmesi gibidir. Sermaye, bir ülkenin *iktisadî kamu mesabesinde*dir...”

.....

“— Ecnebi sermayesinin hiç bir mahzuru yok mudur?”

— Vardır. Eğer *siyasî şartlarla memleketimize girmek istiyorsa!*”

Ziya Gökalp, yabancı sermayeyi (*symbiose*) [= karşılıklı yardımlaşma ile yaşayan iki veya daha çok organizmanın birliği] ne benzeterek yazısına devam eder :

“Görülüyor ki, ecnebi sermaye, memleketimize tufeyli halinde girecektir. Şu kadar var ki patolojik değil, normal bir tufeyli halinde girecektir. Fakat, o bizim tufeylimiz olduğu kadar, biz de onun tufeylisi olacağız.

“Ecnebi sermayeleri, memleketimize hariçten giren bir elektrik ceryanı gibidir.

.....

“*Millî sermayelerimiz çoğalınca*ya kadar memleketimize ecnebi sermayeler gelsinler, *millî teknisyenlerimiz yetişinceye* kadar ecnebi teknisyenler gelsinler. Bunlar, ikisi beraber, çalışarak memleketimizi imar etsinler. Biz şimdilik tek başımıza, ne ferdin, ne de hükümetçe bu işi başaramayacağız”.

“Milletleri birbirine düşman yapan müteassıp papazlarla, emperyalistler ve kapitalistlerdir. Bunlar ortadan çekilirlerse, milletler birbirini kardeş gibi seveceklerdir” diye yazan da odur³⁰.

*

**

Ziya Gökalp'ın iktisadî görüşlerinde yirmi yıllık sürede tespit ettiğimiz gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz :

1) Yazı hayatının ilk döneminde Diyarbakır şehrinin ve çevresinin iktisadî meselelerine duyduğu ilgi “*millî iktisat*” doğrultusunda gelişmektedir. Bir yandan atasözlerinde izlediği halk düşüncesi, öte yandan

(30) Yeni Türkiye, 5 Temmuz 1923, Milletlerin sevişmesi adlı makalesi. (Ankara'da yayınlanmış olan bu gazetede ki öteki yazıları için Bk. Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ankara, H. Tanyu'nun bir incelemesi ile).

düşüncesine dayanak yaptığı dini hükümler, iktisadî hayatta devlete yüklediği görevlerin artması sonucunu veriyor. "Diyarbakir" ve "Peyman" gazetesinde yazdıkları ile "Doğru Yol" adlı kitabında Halk Fırkası'nın programını incelerken 1923 yılında öne sürdükleri, temelde aynı görüşlerdir.

2) Israrla üzerinde durduğu "*büyük sanayi*", himaye usulü ile birlikte düşünülmüştür. Liberal iktisada karşı olan Ziya Gökalp, ferdî mülkiyeti ortadan kaldıran bir sosyalizmden yana da değildir. Bu iki sistem arasında yaptığı telifçilik, "*tesanütçülük - solidarisme*" adını verdiği, toplumun menfaatini bireysel menfaatin üstünde tutan, "fazla temettüleri cemiyete mal eden" ortalama bir görüştür.

3) İktisadî gelişmenin geniş ölçüde "*işbölümü*" tarafından etkilenildiğini, meslekî teşkilâtın önemini belirten Ziya Gökalp, devletin iktisadî hayata müdahalesini (*iktisadî devlet*) olması şartına bağlıyor. Karşılıklı yardımlaşma çerçevesi içinde ve belli bir süre için "*yabancı sermaye*"yi zararlı bulmuyor. Ona göre, bir de "*iktisadî vatanperverlik*" vardır ki, kısaca "Devletin millî iktisat siyaseti takip etmesi" demektir.

4) Çok önem verdiği büyük sanayi "millî bir hamle ile" ancak Devlet tarafından gerçekleştirilebilir. Böylece ferdî kapitalizmin teşekkülü de önlenmiş olur. Bu sebeple "*Devlet kapitalizmi sistemi*" kabul edilmek gerekir. Bankaların ve şirketlerin *millî* olmasını isteyen Ziya Gökalp, Türk iktisatçılarının önce "Türkiyenin iktisadî gerçeklerini" tetkik etmelerini salık verirken, düşünceler ve alacak tedbirlerle gerçekler arasında sıkı bağlar kurulmasını ister.

Bize kalırsa, içinde yaşadığımız koşulları hareket noktası olarak seçip, Ziya Gökalp gibi iktisadî meselelere toplum menfaati açısından bakanlar, bugün de yeni çözüm yollarına ulaşabilirler³¹. "Bütün iktisadî işleri yalnız iktisat mütehasısları tarafından idare olunan bir devlet vücude geldiği gün (Devlet iktisat işlerine karışmamalı) kaidesi ortadan kalkar. Çünkü, devlet iktisatça selâhiyet sahibi olan ellerde buldukça, iktisadî işlere karışabilir" diye yazan Ziya Gökalp, yeni kuşaklara bir aşamayı işaret ediyor. Bunun içindir ki, bu yıl Ziya Gökalp'a ayrılan "Sosyoloji Konferansları"nın sonuncusunu genç iktisatçılarımıza adıyoruz.

(31) Ziya Gökalp'in iktisadî meseleyi ele alışını inceleyen bir yazım için Bk. Ziya Gökalp Üzerine Notlar, İstanbul 1964, s. 46-50. (Varlık Yayınları).